

Taleyimizin və tariximizin imzası

Sara Aşurbayli
(1906-2001)

1917-ci il və ondan sonrakı dövrdə baş verən hadisələr Aşurbayovlardan da yan keçmədi. Sovetləşmənin ilk günlərində Aşurbayovlar öz evlərindən və sənaye müəssisələrindən məhrum olurlar. Yeni hakimiyyət hər iki qardaşı həbs edir. Yalnız Nəriman Nərimanovun köməyi ilə Bala bəy öz ailəsi ilə 1920-ci ildə Bakıdan İstanbula getməyə müvəffəq olur. Onun ailəsi İstanbulda 5 il yaşayır. Taleyin üzdönüklüyünə baxmayaraq, atası kimi o da öz övladlarına təhsil verə bilir. Qızları Sara xanım, Sitarə, Məryəm fransız kollecində, oğlu Rəşad bəy isə Türkiyənin nüfuzlu təhsil müəssisələrinin birində oxuyur. Yeni iqtisadi siyasət illərində vəziyyətin bir qədər sabitləşməsi Bala bəy Aşurbayova 1925-ci ildə ailəsi ilə birlikdə vətənə qayıtmağa şərait yaradır. 1935-ci ildə Bala bəy Aşurbayov həbs olunub ölüm cəzasına məhkum edilir. Qızları isə Bakıda qalıb elmin müxtəlif sahələrində müvəffəqiyyət əldə edir, Azərbaycan cəmiyyətinə böyük fayda verirlər...

Öz dövrünün böyük mesenatları sayılan Teymur bəy, Əjdər bəy, Bala bəy, Əhməd bəy, Əli bəy və başqa Aşurbayovların xeyirxah əməlləri bu gün də xalqın yaddaşındadır. Teymur bəy Aşurbayovun ucaldırdığı indiki "Günəşli" sanatoriyasının binası, Əjdər bəy Aşurbayovun inşa etdirdiyi Əjdərbəy məscidi, Nəbat xanım Aşurbayovun tikdirdiyi Təzə Pir məscidi Şərq arxitekturasının möhtəşəm simasını bugünkü nəslə qatan əvəzsiz nümunələrdir.

Məşhur tarixçi Sara xanım Aşurbaylı bu nəslin ən görkəmli təmsilçilərindən biri olaraq Azərbaycanın və Bakı şəhərinin tarixinin ümummilliyət səviyyədə tədqiqinə misilsiz töhfəsini verib. O, orta əsrlər Abşeronunun fundamental araşdırıcısı olaraq bütün dünyada tanınır. Məhz Sara xanım Aşurbayovanın səyi nəticəsində əsilzadə Aşurbayovların geniş nəsil şəcərəsini bərpa etmək mümkünləşdi. O, özünün yüksək intellektini Azərbaycan xalqının rifahı, onun tarixi, mədəniyyəti naminə tətbiq etməyə çalışdı. Sara xanım Aşurbaylı XX əsrin inqilabdan əvvəlki, sovet və postsovet dövrlərindəki Azərbaycan qadınının yeni obrazının təəcəssümü idi. Bu gün bütün ömrü boyu təəcəssümə qalan Sara xanım Aşurbaylı ilə şəxsən təmasda olan insanlar onu belə xatırlayırlar...

Cabi Bəhramov,
AMEA Bakıxanov adına Tarix
Institutunun elmi işlər üzrə
direktor müavini,
tarix üzrə elmlər doktoru,
professor

90-cı illəri xatırlayıram. Ümummilliyət lider Heydər Əliyev Azərbaycan rəhbərlik etdiyi dövrlərdə (sovet dövründə), təqribən 17 min tələbəni keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərin ali məktəblərinə təhsil almağa göndərdi. Onlardan biri də mən idim.

Daşkənd Dövlət Universitetini bitirəndən sonra təyinatım Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutuna verildi və indiyə qədər bu müqəddəs ocaqda çalışıram. Bu il Tarix İnstitutunun 80 yaşını tamam olur. İnstitutun bir çox mühüm şöbələri var və onlardan biri də "Orta əsrlər tarixi" dövrüdür. O vaxtlar Azərbaycan alimi, tarixçisi və şərqşünası Sara xanım Aşurbaylı da bu şöbədə fəaliyyət

göstərirdi. Onun elmə, xüsusilə Azərbaycan tarixinə münasibəti tamamilə başqa idi.

Sara xanımın mənsüb olduğu nəslin özü böyük tarixi keçmişə malikdir. Onun bizim milliyətimizdə müstəsna yeri olan, Azərbaycanın neft milyonçusu və xeyriyyəçilərindən biri – məşhur Aşurbayovlar şəcərəsindənin olması diqqətimi cəlb etmişdi. Birgə çalışdığımız illərdə bu barədə maraqlı söhbətlər edərmişdik.

XIX əsrin ikinci yarısında çar hökumətinin yeritdiyi ayrı-seçkilik, müstəmləkəçilik siyasətinə, Azərbaycan xalqına qarşı qoyduğu bütün məhdudiyyətlərə baxmayaraq, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Dadaşovlar, Salımovlar, o cümlədən Aşurbayovlar ailəsinin ölkəmizin iqtisadi, ictimai-siyasi həyatında, elmin, təhsilin inkişafında müstəsna xidmətləri olmuşdur. Milliyətçiliyimizin olmadığı bir zamanda Aşurbayovlar neftdən qazandıqlarını öz mənafeələrinə deyil, millətin gələcəyinə, təhsilinə, təkəkkürlü insanların yetişməsinə sərf edirdilər. Bu görkəmli nəslin təmsilçilərindən biri olaraq Sara xanım Azərbaycan və onun paytaxtı Bakı şəhərinin tarixinin ümummilliyət səviyyədə tədqiqinə misilsiz töhfələr verdi.

1987-ci ildə xatırlayıram. Hamı Heydər Əliyevin Siyasi Bürodan getməsinə müzakirə edirdi. O zaman partiya komitəsinin sədr müavini, indi də institutda işləyən Elmar müəllim çox mayus halda əlində qəzet partkomun otağından çıxdı. Səbəbini soruşanda dedi ki, ermənilər Parisdə fransız kommunistlərin "Le humanite" qəzetində Aqanbekyanın müsahibəsini veriblər. Yazırlar ki, artıq Qarabağla danışıq, məsələ tezliklə həll olunacaq və Qarabağ Ermənistanı verəcək. Bərk qəzəblənmişdik. O vaxt Tarix İnstitutunun direktoru akademik İqrar Əliyev idi. Yanına gedib məlumatı ona çatdırdıq. Məqaləni oxuyanda qəzəbdən siması sərtləşdi və birdən bomba kimi partladı. – Əclaf! Görün nəyə əl atıblar – dedi.

Çaşbaş qalmışdıq. Demə, ermənilərin bu mənfur niyyəti İqrar müəllimə hələ 45-ci ildən məlum imiş. Mircafər Bağirov 6 nəfər

Azərbaycan alimini, o cümlədən qədim dövr tarixi ilə məşğul olan İqrar müəllimi də MK-ya çağırıbmış. 1972-ci ildə də bu məsələ yenidən qaldırılındı o vaxtkı rəhbərlik İqrar müəllimə, Dağlıq Qarabağ ərazisinin qədim Azərbaycan torpağı olması haqqında elmi arayış hazırlamasını istəyib. Bizə dedi ki, uşaqlar, Sara xanımı tapın. Sara xanım fransız dilini mükəmməl bilən nüfuzlu mütəxəssislərimizdən idi. İqrar müəllim Sara xanıma çox inanırdı və özü məqaləni oxusa da, fransız dilindən düzgün tərcüməsinə əmin olmaq istəyirdi. Sara xanım gəldi, məqaləni oxuyub təsdiqləyəndən sonra İqrar müəllim həmin qəzeti götürüb Mərkəzi Komitəyə getdi. Bu xəbəri respublika rəhbərliyinə ilk çatdıran, həyəcan təbilini calan İqrar müəllimlə yanaşı, Sara xanım da başda olmaqla Tarix İnstitutunun əməkdaşları oldu.

"Bakı" sözüne ilk dəfə onun paytaxtımıza həsr etdiyi əsərdə aydınlıq gətirildi. Müxtəlif məcmuələrdə, sənədli filmlərdə Bakı şəhərinin adı yanlış verilir. Amma onun apardıdığı tədqiqatlar sübut etdi ki, bu şəhər çox müqəddəs bir ad, yəni "Baqavan" ismini daşıyır. Tərcümədə, "Allahlar şəhəri" mənasını verir. Onun Bakı şəhərinin tarixi ilə bağlı 3 əsəri var. Namizadlik və həmçinin doktorluq dissertasiyaları da bu mövzuya həsr olunub. Şirvanşahlar dövlətinin tarixinə həsr etdiyi əsər hələ sovet dövründə Dövlət Mükafatına layiq görüldü. Sara xanımın Bakı şəhəri haqqında kitabının çapında, redaktəsində mən də yaxından iştirak etmişəm. Sovetlər dövründə Sara xanım kimi alimlərin yetişməsi nadir hadisə idi desək, yanlışdır. Bütün təsir və təqiblərə baxmayaraq, o dövrdə Sara xanım Azərbaycanın milli tarixi olan qədim dövrü və orta əsrlər tarixini necə var idi, elə də yazdı. Hec nədən çəkinmədi. Sona qədər öz elmi işini müdafiə etdi.

Sara xanım yeddi dil bildirdi. Sizə deyim ki, orta əsr Azərbaycan tarixini tədqiq etmək üçün bu dilləri bilmədən elmi əsərlər yazmaq,

Sara xanım Aşurbaylı həyat yoldaşı Bəhram Hüseynzadə (1960)

hər hansı bir iş görmək mümkün deyildi. Ona görə də Sara xanım Azərbaycanın elm və mədəniyyət tarixində müstəsna yeri olan böyük şəxsiyyətdir.

Sara xanım bir qadın, bir insan kimi çox mehriban və səmimi olmaqla bərabər, həddən ziyadə tələbkar idi. Bu sərtlik onun tarixi həqiqəti üzə çıxarmaq istəyindən irəli gəlirdi. Alimlik iddiasına düşən şəxs onun tələblərinə cavab verməli idi. Heç bir kompromisə getməzdi. Adı imtahan prosesində tələbə hazırlıqsız olsaydı, yaxud tapşırılsa, yaxına buraxmazdı. Elmi iş xoşuna gəlməsəydi, rəy verməzdi.

Sara Aşurbaylının 90 illik yubiley tədbiri Bakıdakı Opera və Balet Teatrında keçirildi. Həmin tədbirin iştirakçısı olduğuma görə özümü xoşbəxt sayıram. Bu böyük alim nəhayət ki, 90 yaşında uğrunda çalışdığı müstəqillik dövründə ölkənin dövlət başçısı tərəfindən "Söh-rət ordeni" ilə təltif edildi. Ömrü boyu haqsızlıqlara məruz qalan bir alim üçün bu dövlət mükafatı əməyinə verilən yüksək qiymət idi...

***

Ramiz Süleyman oğlu Aşurli, qohumu

История – наука строгая, она не прощает легковесного подхода к себе, она не прощает конъюнктурного отношения, не прощает конформизма. Ибо только глубокое знание истории, только правдивое ее отображение дает понимание исторических процессов, позволяет ясно смотреть в будущее и находить в нем свой путь как отдельному человеку, так и целым странам и народам.

Писать "правду, только правду и ничего, кроме правды" – таково было научное кредо Сары ханум Ашурбейли, чье 110-летие мы отмечаем сегодня. Этому принципу она следовала всю свою жизнь.

Первая азербайджанка – доктор исторических наук, автор капитального исследования "История города Баку. Средневековый период", о котором профессор, член-корр. АН Азербайджана Октай Эфендиев сказал, что любому другому в этой области делать уже нечего. То же самое можно сказать и о другом научном труде Сары ханум – "Государство Ширваншахов".

Как родилось увлечение историей, что послужило толчком к тому, что именно этой науке Сара ханум посвятила всю свою долгую, трудную и, вместе с тем, необычайно интересную, насыщенную творческим трудом жизнь, трудно сказать. Возможно, это было знакомство с книгой "Гюлистан-и Ирэм" Аббас Кули Ага Бакиханова, где упоминался родоначальник рода Ашурбековых Ашур хан Афшар. В своих воспоминаниях Сара ханум пишет: "Как-то отец позвал меня в кабинет и показал мне рукопись, и сказал, что это книга Бакиханова и в ней имеются сведе-

ния о нашем предке. Эти его слова я запомнила".

Быть может это произошло позднее, во время пребывания в Турции, куда семья Сары ханум вынуждена была эмигрировать в 1920 г. "Азербайджанцы, жившие в Стамбуле, часто посещали нас. У нас бывали Юсуф-Али Алиев, Аббас-Кули Кязим-заде, Ягуб-бек и Юсуф-бек Везировы, турецкий полковник Фети-бек с женой и дочкой. Затем, мы встречались с семьей Али-бека Гусейн-заде и Ахмед-бека Агаева, который сам жил в Анкаре и был назначен Мустафой Кемалем министром печати Турции. Иногда он приезжал в Стамбул и я его видела. По пятницам азербайджанцы и я с отцом и мамой ходили в гости к профессору Фуад-беку Кёпрюлю-заде, который жил в своей вилле на берегу Мраморного моря. Затем мы встречались с семьей полковника Усейн-Гули-хана Хойского, брата Фатали-хана и другими азербайджанцами" – пишет Сара ханум в своих мемуарах. Быть может, разговоры об истории, о культуре, о литературе Азербайджана, которые велись в этом обществе, и которым внимала юная Сара ханум, сыграли свою роль.

А может быть, сказалась пятилетняя разлука с родным городом, обострившая то чувство любви к родной земле, которое и раньше переполняло ее сердце. Сара ханум рассказывала, что когда летом 1925 семья вернулась в Баку, она могла часами бродить по старому городу – Ичари шехер, разглядывать старинные дома, мечети, разбирать надписи, сохранившиеся на древних камнях. Она любила беседовать со старожилыми Бакинской Крепости, расспрашивать их о том или ином событии.

Так или иначе, но, поступая на историческое отделение Восточного факультета Азербайджанского Государственного Университета, Сара ханум уже твердо знала, что именно история – ее призвание на всю жизнь.

Воспоминания Сары ханум – это отдельная история.

20 лет назад, 27 января 1996 года по указанию Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в Театре Оперы и Балета было торжественно отмечено 90-летие Сары ханум. Юбилея тепло поздравил Президент Республики Гейдар Алиевич Алиев. Накануне во всех газетах был опубликован его Указ о награждении Сары ханум орденом Славы. Было много речей, поздравлений, пожеланий здоровья, творческих успехов. За главным торжеством последовали приглашения на другие. И многие спрашивали Сару ханум, собирается ли она писать воспоминания. А Гейдар Алиевич, поздравляя ее, прямо сказал: "Сара ханум, Вы прожили такую интересную жизнь! Мы ждем Ваших мемуаров!".

Как-то, через несколько месяцев после юбилея, я поинтересовался у нее, как идет работа над мемуарами. Она посмотрела на меня без улыбки, что с ней случалось не часто, каким-то не то, чтобы печальным, а очень серьезным взглядом и сказала:

– Вы знаете, я, наверное, не буду ничего писать. У меня была очень тяжелая жизнь. Я теряла близких мне людей, я столько раз сталкивалась с людской черствостью, порой жестокостью, а бывало, и с предательством. И когда я начинаю вспоминать все это, у меня портится настроение, я начинаю заново все пережи-

вать, нервничать, у меня поднимается давление... Нет, не буду я ничего писать. Не могу!

Однако, я помнил, что как-то, незадолго до этого разговора, я видел несколько листов исписанной бумаги на ее рабочем столе и кто-то из ее сестер сказал, что она начала писать воспоминания.

После того, как Сары ханум не стало, мы искали эти листочки, искали их и тогда, когда готовили материалы для Мемориального сайта Сары ханум, который мы с женой и сыном создали в 2008 году, но безуспешно. И вот, недавно они все-таки нашлись среди множества разных бумаг – набросков статей, различных вариантов ее монографий, других рукописных и машинописных материалов, старых газет и т.д. Нашлись эти бесценные, не побоюсь этого слова, странички – 41 лист рукописного текста – черновик воспоминаний с множеством вставок, правок, исправлений, дополнений.

Сара ханум любила вспоминать свои детские годы, с удовольствием вспоминала годы, проведенные в Турции, но много ли было приятных воспоминаний после возвращения из Турции? Арест отца, арест муна, болезнь, а затем смерть любимого дяди, бесконечные увольнения с работы «дочери врага народа»... Так что, неудивительно, что ее воспоминания заканчиваются, точнее обрываются 1925 годом.

Дальше начиналась советская действительность. Все заботы о семье, о младших сестрах, брате – студенте Медицинского

института, больной матери, отце, так и не нашедшем места в жизни после возвращения из эмиграции, все легло на хрупкие плечи совсем еще молодой Сары ханум. "Я была главой семьи" – говорила Сара ханум. А давалось ей это ой, как непросто! Молодого, увлеченного работой историка, уже опубликовавшего несколько научных статей (самую – сразу по приезду в Баку, еще до поступления в Университет), в конце 30-х годов увольняют с работы, более того, запрещают заниматься историей. "Чтобы дочь буржуа писала историю Азербайджана?! Не бывает этому! Забудьте об истории навсегда!" – так кричали на нее в одном из высоких кабинетов.

Пришлось зарабатывать на жизнь преподаванием иностранных языков (а она знала 8 языков!) сначала в школах апшеронских селений, потом в Педагогическом институте. Позднее, в Заочном пединституте она возглавила факультет и кафедру иностранных языков.

Истинно талантливый человек талантлив во всем. В 1941 она окончила Художественное училище им. А.Азимзаде и стала, параллельно с преподаванием, работать художником-декоратором в Азербайджанском Драматическом театре. В конце 40-х – начале 50-х она преподавала английский в Консерватории. Притом, она прекрасно играла на фортепиано, исполняя и европейскую классику и азербайджанские мугамы.

Но, где бы она ни работала, чем бы ни занималась, главным делом ее жизни оставалась История. Именно ей она посвящала каждую свободную от работы, от забот о близких минуту. По крупицам, из самых разных источников на самых разных языках она собирала нужные сведения, сопоставляла, анализировала, проверяла и перепроверяла, и снова искала. Так, в неустанным труде, в постоянном поиске рождались ее книги, по которым мы сегодня изучаем историю родного города, родной страны. Широкая эрудиция, глубокое знание предмета и высочайшая требовательность к себе – вот, что всегда отличало Сару ханум, вот, что стало залогом непреходящей ценности и актуальности ее трудов.

В 1949 году в Ленинграде, в Институте Востоковедения состоялась защита ее кандидатской диссертации, а в 1965 в Тбилиси – защита докторской. Обе за пределами родного города – слишком много в нем было завистников и недоброжелателей. Но именно ему, родному городу, родной земле посвящены все ее работы – 5 монографий: "Очерк истории средневекового Баку", "Государство Ширваншахов", "Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века", "Города Ширвана в XVI-XVII вв.", "История города Баку. Средневековый период", а также множество статей. Все это бесценное богатство она оставила нам, нашим детям и внукам.

И еще одну, может быть не менее важную историю оставила нам Сара ханум – историю своей жизни, пример честного, бескорыстного и беззаветного служения Ее Величеству Науке.

İmruz Əfəndiyeva,
Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi
Akademiyasının professoru,
sənətsünaslıq doktoru,
əməkdar incəsənət xadimi

...Bu gün mən fəxr edirəm ki, dünyada tanınmış alim-mütəfəkkir, gözəl kitabların, elmi tədqiqatların müəllifi Azərbaycan musiqi mədəniyyətini ömrünün son gününə qədər təbliğ edən gözəl insan Sara Balabəy qızı Aşurbəyli mənim müəllimim olub. Sara xanım Ü.Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında işləyən fransız dilindən bizim qrupa dərslər deyirdi. Bu 1955-1957-ci illəriydə. Lakin Sara xanım Ü.Hacıbəylinin dəvəti ilə bu sənət ocağında çoxdan işləməyə başlamışdı.

Grupda cəmi 3 nəfər tələbə idik. O, olduqca maraqlı dərslər aparırdı. Evdən müxtəlif qəzetlər, broşürlər, kitablar gətirirdi. Fransız dilində çap olunmuş həmin materiallar musiqi tarixinə, mədəniyyətinə, rəssamlığa aid idi. Birlikdə tərcümə edirdik, oxuyurduq. Sara xanım sözlərin düzgün tələffüzünü tələb edirdi. Özünün olduqca malahətli, incə və mehriban səsi vardı. Bu daxildən gələn səsimi səs bizi heyran edirdi və ayrı-ayrı sözləri yadda saxlayırdıq. Çətin və mürəkkəb sözləri Sara xanım çalışdırdı nəyəsə bənətsin. Bir gün dedi ki, gələn dərslər yoxlama işi yazmalıyıq və mövzumuz: "Ü.Hacıbəylinin musiqisi" olacaq. Mən götürdüm "Koroğlu" operasını, rəfiqələrim isə – biri "Arşın mal alan" musiqili komediyasını, o biri isə "Sənsiz" və "Sevgili canan" romanlarını. Bir həftə vaxt verdi. Biz evdə hazırlaşarkən, bir neçə lüğətdən mövzumuza aid müvafiq sözlər axtarırdıq və onları əzərləyirdik.

Yoxlama işini yazdıq (ən sadə cümlələr işlətdik). Hamımız yaxşı qiymət yazdı. Sonra isə hansı mənbələrdən istifadə etdiyimizlə maraqlandı. Mən dedim ki, "Literaturniy Azerbaydjan" jurnalında (1937-ci il, №5) atam Məmməd Sadıx Əfəndiyevin məqaləsi var. Məqalə belə adlanırdı: "Эпос Азербайджанского народа "Кереглы" на сцене Оперного Театра имени М.Ф.Ахундова".

Atamın adını eşidən kimi, Sara xanım çox sevindi, mənə yaxınlaşdı, saçlarını siğalladı, öpdü və dedi: "Mən bilirəm, sizin atanız Böyük Vətən Müharibəsində, 1942-ci ildə həlak olub. Onun Azərbaycan teatrının tarixinə və inkişaf yollarına həsr olunmuş monoqrafiyası məndə var, oxumuşam". Söhbət Məmməd Sadıx Əfəndiyevin 1931-ci ildə çap olunmuş "Proletar teatrosu uğrunda" (Bakı, Azərmaş, 1931-ci il) kitabından gedirdi. Həmin gündən başlayaraq, Sara xanım mənə ana kimi qayğı göstərirdi və hər dəfə dərslər gələndə saçlarını siğallayıb "Atanızın yolunu davam edin, onun adını ucaldın..." deyirdi.

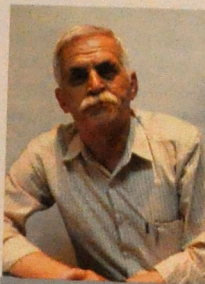
Sara xanımın qəlbi olduqca təmiz və sadə idi. İnsanların dərddən öz dərddən qorunub qorunmadığını, hər şeyə inanırdı. Bir əhvalat xatirəmdə daim yaşayır. Sara xanım qrip xəstəliyindən çox qorxurdu, ehtiyat

edirdi, kimsə xəstələnirdisə, onu evə buraxırdı. Bir dəfə qızlar mənə xahiş etdilər ki, Sara xanım de ki, biz üçümüz də qrip xəstəliyinə tutulmuşuq. O, bizi mütləq evə buraxacaq. Dedim: "Mən sağlamam, utanıram ondan". Lakin qızlar yenə xahiş etdilər, çünki sinif nümayəndəsi mən idim.

Birtəhər yaxınlaşdım Sara xanıma və dedim: "Biz hamımız qrip olmuşuq, icazə verin, gedək evə". Sara xanım çox kədərlandı: "Necə oldu, mənim əzizi balalarım? Harda soyuq dəyib? Tez gedin evə, zoğal mürəbbəsi ilə çay için, sağalın, sonra dərslər gəlin". Sara xanım biza inandı, çünki ürəyi uşağ kimi təmiz idi. Hər dəfə yadıma düşəndə vicdan əzabı çəkirəm. Bu, birinci və sonuncu yalanım oldu.

Açığını deyim ki, həmin gün rəfiqələrimlə birlikdə M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasına konsertə getməliydik. Fikrət Əmirovun əsərləri ifa olunmalıydı. Qızlar uzaqqa yaşayırdılar və evdən gedib icazə almalıydılar, mən isə Filarmoniyaya yaxın yaşayırdım. Sonrası çox maraqlıdır, yalanın üstü həmişə açıqlar. Axsam saat 8-də üçümüz də konsertə gəldik və kiminlə qarşılaşsaq yaxşıdır? Foyədə qarşımıza Sara xanım çıxır! Təsəvvür edin bizim halımızı! Mən dedim: "Sara xanım, mənə bağışlayın, düzgün hərəkət etməmişəm. Biz hamımız sağlamsız və konsertə gəlmək üçün belə bir "səhnəcik" qurmuşuq. Sara xanım "Əlbəttə bağışlayıram, – dedi. – İncəsənət yolunda belə hadisələr çox olacaq. Musiqinin xətrinə əlamisiniz. İnşallah dərslərdə bu konsert haqqında söhbət edərək, əsərlərə diqqətlə qulaq asın. Əsas odur ki, sağlam olun!"

...Belə insanla tanışlıq, mehriban və uşağ qəlbi müəllimlərdən dərslər almaq ən böyük xoşbəxtlikdir. Mən çox peşmanam ki, sonralar bu böyük alim, qeyri-adi şəxsiyyətlə əlaqəni itirdim. Lakin onun gözəl kitabı "Şirvanşahlar dövlətinin tarixi" (1997-ci il) həmişə mənim məsələmin üstündədir. Tez-tez vərəqləyirəm və o müqəddəs insanı yada salıram. Ruhu şad olsun!

Ziyadxa Əliyev,
Əməkdar incəsənət xadimi,
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə
doktoru

...Sara xanım Aşurbəyli həm də gözəl rəssam olub. İstanbuldakı Janna Dark adına fransız kolleksiyasında aldığı ilk rəsm dərsləri, sonra isə Bakı Rəssamlıq Texnikumunu bitirməsi (1941) ona ruhunda gəzdirdiyi yaratmaq missiyasını gerçəkləşdirməyə qismən də olsa imkan verib.

Düzi, Sara xanımın bədii irsi o qədər də zəngin deyil. Onun ilkin fəaliyyəti Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı ilə bağlı olub. 1941-1945-ci illərdə o, burada rəssam və dekorator kimi çalışmışdı. Müharibə dövrü idi. Əsas diqqət arxa cəbhədə çalışanlarla düşmən üzərində qələbəyə inamını möhkəmləndirən əsərlərin geniş tətbiqinə yönəldilmişdi. Odur ki, gənc rəssamın sənət bioqra-

fiyasında yaradıcılıq baxımından ciddi nə isə baş verməyib. Buna görə biz Sara xanımın rəssamlıq sahəsindəki yaradıcı potensialını cəmi beş əsərin təmsalında dəyərləndirməyə məcburuq. Onun 1941-ci ildə diplom işi kimi çəkdiyi "Natürmort"u rəssam irsinin yaddaqalan nümunələrindən saymaq mümkündür. Güllü parça önündə müxtəlif meyvələri bir araya gətirən, onları qədim mis və çini qablarla əlaqələndirən müəllif, bütünlükdə əsərin həm cazibədarlığına, həm də təsvirin mənəvi-estetik qaynağa çevrilməsinə nail olub.

Rəssamın digər üç əsəri isə mənzərə janrına aiddir. Bunlar "Şəki Xan sarayı", "Şəki mənzərəsi" və "Göygöl" adlı lövhələrdir. Nikbin boyaqlarla işlənmiş bu tablolarla təbiətin gözəlliyinin qabarıq və yaddaqalan bədii görkəm aldığı kifayət qədər hiss olunur. Göygölü əhatələyən cəlbedici landşaftın mavi sularla əksinin bədiişəkilənməyə üstünlük verən Sara xanım, bütünlükdə təbiətin möcüzələrindən sayılan bu gözəllik qaynağının tabloda da heyranedicilik görkəm almasına nail olub. Həmin mənzərə hazırda uzaq Meksika muzeylərinin birindədir.

Qırmızı kirəmitli evlərin əhatələdiyi Şəki küçəsindəki keçmişdən bu günümüzdə uzanan tarixi-etnoqrafik auranın ("Şəki mənzərəsi") gözoxşayan estetik qaynağa çevrilməsi də, bilavasitə Sara xanımın

"Göygöl"

"Üzüm yığımı"

"Şəki mənzərəsi"

nümayiş etdirdiyi yüksək professionalıq sayəsində baş tutub. Doğrudan da lirik tutumlu bu əsərdə mavi-zümrüdü rənglərin müxtəlif çalarlarının yer və divarla vəhdətdə yaratdığı ovqat cəlbedici və təsirli. Yeri gəlmişkən deyək ki, bu təbii hazırda Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin kolleksiyasındadır.

Onun "Şəki Xan sarayı" lövhəsindəki mənzərə də kifayət qədər inandırıcıdır və müsbət ovqat tələp edir.

Rəssamın Bakı muzeyində saxlanan digər lövhəsi isə "Üzüm yığımı" adlanır. Çoxfərqlü süjetli kompozisiyada Abşeronda üzüm yığımı təsvir olunub. Bu kompozisiyasında da Sara xanım, rənglərin ovqat yaratmaq gücündən istifadə etməklə, əməyin təntənəsinə həsr olunmuş lövhəni yaddaqalan edə bilmişdir. Əlavə edək ki, əsərin incə rənglərdən "hürülmüş" nikbin koloriti gözoxşayan və duyğulandırıcıdır...

Bütünlükdə, Sara xanım Aşurbəylinin rəssamlıq irsinin sayca azlığına baxmayaraq, onun yüksək sənətkarlıq nümunəsi olması və milli təsviri sənətimizin inkişaf tarixinə layiqli töhfə sayıldığı şübhəsizdir...

Samina Hidayətqızı